

КРУПКІН
Павло,
KRUPKIN
Paul,

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник Центру вивчення Сучасності, м. Париж, Франція.

Анотація: статтю присвячено обговоренню архетипу сакральності, який вводить для індивідуальної психіки і розглядається в історичній перспективі, – і коли він утворився за наслідками ароморфозу в еволюції перед-людських триб, і коли він був задіяний в іншому ароморфозі, що поклав початок соціальної еволюції. При цьому виявилось, що, не дивлячись на вже досить тривалий процес секуляризації в розвинених країнах, сакральне там, хоч і в інших формах, ніж раніше, продовжує залишатися важливим для людей і суспільства.

Ключові слова:
архетипи,
сакральність,
соціальність.

УДК 304.5 : 316.7 :
572.1/4

Павло КРУПКІН

АРХЕТИП САКРАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Розвиток наукової парадигми інституційного суспільствознавства [2] в одному зі своїх напрямів стосується галузі знання, де були введені в обіг й активно обговорюються такі психологічні об'єкти, як архетипи Юнга [3]. Наявність у головах людей ментальних структур несоціальної/біологічної природи серед іншого ставить проблеми:

1) вироблення адекватного понятійного апарату для їх опису й операціоналізації;

2) вичленення, опису і класифікації конкретних архетипів.

Підходячи до цих проблем із позицій суспільствознавства, я обмежив себе цікавістю лише до тих архетипів / ментальних структур, які зумовлюють людську соціальність [2; 3; 5]. При цьому виникла цікава можливість розвинути альтернативну мову опису архетипів, яка може виявитися придатною не тільки аналітично – для розкладання на частини і розуміння відповідного досвіду / спостережень, але і функціонально – як база для побудови й апробації відповідних моделей.

Стосовно реалізації можливості, яка випала, в роботі [5] були виділені архетипи соціальності й архетипи структуризації, що охоплюють наступні: «свої»/«ми і вони», «авторитет», «цінність дітей», «цінність жінок», «молоді чоловіки як витратний матеріал»; архетипи комунікації: «мова», «знаки взаємодії», «прагнення до дотиків»; когнітивні архетипи: «наслідування», «цінність досвіду», «традиція»; а також такі ментальні комплекси, як «справедливість», «права вимоги» і «випробування меж». При цьому (на жаль) там випав з поля уваги такий важливий архетип з останнього класу, як «сакральність», а відповідні ментальні структури виявляються дуже важливими для будь-якого співтовариства людей як у соціальному [4], так і в індивідуальному плані [8].

Мета публікації. Цю статтю присвячено обговоренню архетипу сакральності. Цей архетип розглянуто в історичній перспективі – і коли він утворився за наслідками ароморфозу у перед-людських триб, і коли він узяв участь в іншому ароморфозі, який поклав початок соціальної еволюції. При цьому виявилось, що, не дивлячись на вже досить тривалий процес секуляризації в розвинених країнах, сакральне там, хоч і в інших формах, продовжує залишатися важливим для людей і суспільства [4].

Виклад основного матеріалу

Поняття архетипу і його місце в психіці людини. Юнгівське розуміння архетипу можна сформулювати таким чином [3]: архетипи – це універсальні для всього людства схеми, конкретне наповнення яких змістом визначає поведінкові патерни людей, а також особливості їх сприйняття й уяви; це вроджена система управління стабілізацією конкретного різновиду інстинктів, що формуються у зростаючого організму. Гарним прикладом такого розуміння архетипу служить рідна мова: у кожної дитини в мозку є відповідна «вроджена форма», яка «наповнюється» конкретним змістом під час її соціалізації в сім'ї, причому якщо процес такого «наповнення» не буде запущено до 3-х років, то дитина мовою не оволодіє [1].

За Юнгом, архетип – це складова частина того, що він позначив терміном «колективне несвідоме»; те, що перебуває в глибинних шарах психіки і вважається однаковим для всіх людей.

Якщо уявити, що психіка людини визначається ментальними структурами [2, с. 45; 3], то саме набори таких структур і відповідатимуть за будь-який поведінковий патерн і/або об'єкт, що розпізнається свідомістю. У цих наборах за загальним міркуванням можуть існувати не лише ті структури, які з'являються / виховуються під час соціалізації людини, але також і структури «біологічного рівня», виникнення яких відбувається у міру зростання плоду в утробі матері разом із розвитком його мозку і нервової системи.

Викладене вище узгоджується з наступною моделлю індивідуальної психіки [3]. Кожна людина має свою унікальну особистість, яка складається протягом усього її життя і визначається наявною в її мозку безліччю ментальних структур. У кожній особистості є своя когнітивна сфера, відповідальна за накопичення й критичне осмислення досвіду і різних інших типів знань і вмій, і поведінкова сфера, що визначає поведінку. Свідому частину поведінкової сфери зазвичай називають Я-концепцією індивіда, і до неї відносять ментальні структури його свідомі установки, цінності, різноманітні поведінкові патерни тощо. Неусвідомлену частину поведінкової сфери називатимемо габітусом.

Цікаво відзначити, що когнітивна сфера також має свою неусвідомлену частину, те, що іноді називають «невним знанням», хоча значна частина ментальних структур когнітивної сфери є цілком усвідомленою, і, більш того, ці структури саме що формуються свідомістю індивіда в процесі його розвитку/соціалізації, а також унаслідок узагальнення отриманого ним життєвого досвіду.

Ментальні структури когнітивної сфери серед іншого формують також і оброблюваний мозком інформаційний потік, визначаючи МійСвіт індивіда (Umwelt), тобто те, як людина сприймає її внутрішній і зовнішній світи [2, с. 46]. МійСвіт – це «життєве поле» людини, в якій вона «розгортає» й осмислює свою життєву активність. Зокрема, серед опорних структур індивідуального МійСвіту можна розрізнити мотиваційні моделі важливих для людини інших людей (theory of mind), які є істотними для вироблення прогнозів індивіда щодо реакції соціального середовища на вчинювані ним дії.

Когнітивна сфера людини сильно зав'язана на його рідну мову, яка обумовлює інкорпорацію в особистість її індивідуальної культури, – певних шарів тих самих згаданих вище ментальних структур та їх взаємозв'язків [2, с. 79]. При цьому легко виділяються дві базові характеристики індивідуальної культури кожного – етнічна приналежність і гендер. гендерні особливості особи я тут зачіпати не буду через їх неактуальність для цього кола питань, а ось етнічні особливості людей для питань людського гуртожитку виявляються навіть дуже доречними. Це пов'язано з тим моментом, що базові основи своєї свідомості кожен приймає в дитинстві саме в їх етнічному варіанті, і лише згодом на цей базис лягають більш універсальні культурні шари. Якщо лягають.

Архетип сакральності. До переліку архетипів соціальності, сформованого в [5], слід також включити ще і архетип сакральності – природжену форму, наявну в мозку кожної людини, яка «опредмечує»/конкретизує його відчуття, що пов'язуються із сакральними переживаннями. До останніх обов'язково належить обурення від профанації того, що вважається святим/священним, відчуття благостності/благодаті внаслідок вдало виконаного сакрального ритуалу, афекти, що переживаються через те, що позначається словами «блюзнірство»/«скверна».

Те, що сакральність людини забезпечується архетипово, впливає хоча б з того, що нині невідомі приклади співтовариств, які обійшлися б у своїй еволюції без тієї чи іншої форми наповнення сакральних переживань якимось цілком конкретним змістом.

Крім того, вже з'явилися філософські осмислення результатів епохи секуляризації, в рамках яких сакральні переживання людини розглядаються серед необхідних для відчуття індивідом повноти свого життя¹.

Обумовленість людської соціальності богами – це була настільки характерна теза для традиційних людських суспільств, що вона навіть увійшла до визначення Традиції як соціального часу [2, с. 60–65; 4]. Проте зв'язок соціального із сакральним обговорювався і для сучасних суспільств – ця теза лежить в основі програми Е. Дюркгейма [7], яка розвивалася і після смерті автора, давши серед іншого поняття «громадянська релігія»². Сакральні переживання виявляються і під час аналізу того, що влаштувало так званих колективних ідентичностей (social identity), які лежать у підґрунті всіх абияк суб'єктних співтовариств, та і несуб'єктних, але таких, що усвідомлюють себе як щось єдине, також³.

Історично ідентичнісна людська соціальність приходить на зміну соціальності ієрархій домінування⁴ приматів десь 70–100 тис років тому, що можна визначити за появою слідів догляду за інвалідами, а також через виділення частки померлого в поховальному обряді. Одна з гіпотез щодо цього ароморфозу⁵ пов'язана з формуванням у перед-людей за наслідками групового відбору серед їх співтовариств табу на обмеження доступу «свого»⁶ до їжі. Таке табу, особливо в контексті конкуренції з поняттями ієрархій домінування з їх «правом альфи», не може функціонувати без чогось подібного до центру сакральності, який у разі порушенні табу дає афект обурення, що створює емоційну підставу для решти членів співтовариства повстати проти альфи і закликати його до порядку. Запропонований механізм виникнення архетипу сакральності має наслідком те, що людська ідентичнісна соціальність по великому рахунку «лягає поверх» соціальності ієрархій домінування, і вона особливо сильно активується в умовах дефіциту життєво важливих ресурсів. Це знаходить підтвердження в людських практиках – ієрархії зазвичай розвиваються за наявності ресурсного достатку, тоді як ресурсні дефіцити зазвичай супроводжуються введенням нормування розподілу таких ресурсів з істотним креном у бік зрівняння в отримуваних кожним частках.

Перехід до соціальної еволюції. Звернемо далі увагу на факт, що практично всю свою історію, крім, можливо, останніх десяти тисяч років, усе людство освоювало доступний йому ландшафт у вигляді груп мисливців-збирачів у 15–30 дорослих особин. Більші групи зазвичай розпадалися на дві, дрібніші – «злипалися» з іншими. Цей факт регулювання чисельності первісних людських груп дозволяє припустити, що такі «розпади» і «злипання» регулюються біологічно, на рівні інстинктів, і тому «вміння» жити більшими співтовариствами вимагає компенсації дії цих інстинктів, що люди і навчилися вперше робити десь 10–12 тис років тому.

¹Див. наприклад, [8], а також [4].

²Див. деталі в [4].

³Див. деталі в [3].

⁴Загальна модель ієрархій домінування може бути презентована наступним чином. унаслідок парних зіткнень кожна особина в спільноті отримує свій ранг, який визначає доступ до їжі та інших дефіцитних ресурсів. Найсильніша особина зграї – альфа – має беззаперечний «авторитет» у цьому плані, за альфою йде бета тощо — аж до останніх особин за рангом – до омега. У принципі, паралельні ієрархії домінування існують для обох статей, задаючи спільну схему соціальних взаємодій усередині зграї. При у зовнішніх стосунках зграя, яку веде власний альфа, діє багато в чому дуже згуртовано й узгоджено, експлуатуючи на свою користь додаткові можливості, які дає «ефект колективу». Деталі див. у [2, с. 101].

⁵Див. детальне обговорення в [3].

⁶Слід зауважити, що архетип сакральності є тісно пов'язаним з архетипом «свій», хоча останній має більш давню основу й проявляється, серед іншого, і в групах тварин з ієрархіями домінування. Нещодавно було встановлено, що в нейрофізіології архетипу «свій» значну роль відіграє речовина окситоцин [6].

Драйвер такого ароморфозу можна пов'язати із сакралізацією складу⁷. Дійсно, декілька первісних триб цілком могли почати складувати осінній урожай під наглядом спеціально виділеної команди – інвалідів і шамана, надаючи останнім додатковий сенс існування. Сама ідея складування запасів могла бути запозичена у гризунів. Збереження зібраних у запас продуктів диктує необхідність створення стін складського комплексу для обмеження доступу до запасів з боку тварин, сумісні ж трапези зимової пори і наявність шамана дають простір для розвитку ритуалів. Відносний вільний час у шамана й інвалідів/помічників міг дати базу для подальшого розвитку мистецтва. І, більш того, сама ідея землеробства могла виникнути через злаки, що виростили від просипаного восени зерна.

Але найголовніше – склад із запасами підтримував декілька триб мисливців-збирачів по сусідству, даючи їм простір для напрацювання практик компенсації інстинкту розпаду по досягненню кількості дорослих особин понад 30. І ці практики з часом з'явилися, причому в основі їх опинилися саме колективні ідентичності, цінність збереження єдності в яких оберігалася все тими ж самими центрами сакральності в головах усіх учасників.

Головний висновок і перспективи подальших досліджень. На закінчення має сенс розглянути ідеальні типи структуризації давніх триб з уже розвиненим сакральним. Перший крок – тотемічна триба [4] – складається із співтовариства рівних, вождя/бігмена і шамана. При цьому шаман позиціонується осторонь від загалу – і соціально, і географічно.

Наступний крок – община з храмом/складом⁸. Співтовариство рівних, які володіють усіма активами общини (громади) або особисто, або через частку в суспільному, складає народні збори. у центрі общини перебуває храм/склад, який обслуговується храмовими слугами. Храмовий обслуговуючий персонал, серед якого є не лише жерці і комірники, але також, зокрема, і ремісники, обслуговує на додаток і багато потреб самих общинників. Верхні позиції храмових працівників, мабуть, статусно були близькими до общинників, нижні позиції зазвичай займалися рабами.

Разом з храмом община (громада) також об'єднується постаттю вождя/царя. Цар відповідає за успіх і прихильність богів, і на цій підставі він бере участь у керівництві общиною. Поряд із царем на політику верхнього рівня впливає жрецька верхівка, храмові завгоспи, впливові общинники і народні збори. Храмові завгоспи управляють резервами общини, що створюються з внесків общинників разом з результатами ведення храмового господарства, – храм може володіти як землею, так і іншими активами, які вважаються громадськими. Храмові завгоспи керують ремісниками і діячами мистецтва, які зазвичай належать до храмових слуг, а також здійснюють обмін продукцією з іншими общинами, відправляючи і приймаючи торгові каравани.

При цьому дуже цікаво змінювалося в окресленій схемі статусне становище різних професійних груп. Якщо за часів царства Хамураппі общинники були здебільшого землеробами, які самі обробляли свої наділи, а ремісники, купці й солдати числилися серед храмових слуг, то в Аристотеля общинниками вже були солдати – власники наділів, а землю головним чином обробляли раби. Ремісники продовжували зали-

⁷Підставою цієї гіпотези послужило знаходження храмового комплексу Гебеклі-Тепе, який був побудований та підтримувався людьми в мезоліті – починаючи з XI тисячоліття до н.е. – без присутності будь-якого поселення по сусідству. Крім того, складська функція була невіддільною від храму на початку писемної історії – люди там зберігали і «частку богів» і власні надлишки, а «частка богів» покривала основні витрати суспільного життя.

⁸Зауважимо, що описана тут схема соціального устрою суттєво відрізняється від такої у Платона (філософи, стражі, раби), яка зазвичай пропонується як архетип соціального. Схема же Платона може бути отримана із соціального устрою тотемічної триби, в якій шаман із положення «збоку» переноситься в положення «нагорі», «головний», а общинники втрачають статус «мети суспільства» і тим самим уяремлюються.

шатися серед храмових працівників. Узявши ж «Історію Флоренції» Макіавеллі, ми знайдемо там у центрі суспільства вже ремісників і купців (попполо), а от військова знать минулих часів (нобелі) раптом почала вважати за краще декласуватися, переходячи за статусом у попполо. Селянства Макіавеллі не бачив взагалі, а більшість солдатів вважав такими, що належать до попполо на істотно нижчому статусному рівні.

Список літератури:

1. Бурлак С. Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы / С. Бурлак. – М. : CORPUS, 2011. – 480 с.
2. Крупкин П.Л. Россия и Современность: Проблемы совмещения: Опыт рационального осмысления / П.Л. Крупкин. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 568 с.
3. Крупкин П.Л. Эволюционная теория архетипов Юнга: Архетипические моменты в структуре коллективной идентичности [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х. : Изд-во «ДокНаукаДержУпр», 2010. – № 3–4. – 432 с. – Режим доступа : <http://modernity-centre.org/2010/07/27/kroopkin-115>.
4. Крупкин П.Л. Об обосновании социального сакральным [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Социология религии в обществе позднего модерна. – Белгород : БелГУ, 2011. – 220 с. – Режим доступа : <http://modernity-centre.org/2011/02/13/kroopkin-124>.
5. Крупкин П.Л. Архетипы социальности [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // Публичное управление: теория и практика : сборник научных трудов Ассоциации докторов государственного управления : специальный выпуск. – Х. : Изд-во «ДокНаукаДержУпр», 2012. – 312 с. – Режим доступа : <http://modernity-centre.org/2012/06/23/kroopkin-131>.
6. Марков А.В. Окситоцин усиливает любовь к «своим», но не улучшает отношения к чужакам [Электронный ресурс] / А.В. Марков // Элементы большой науки. – 2010. – Режим доступа : <http://elementy.ru/news/431346>.
7. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life / E. Durkheim. – NY : The Free Press, 1995. – 464 p.
8. Taylor Ch. Secular Age / Ch. Taylor. – Cambridge : Harvard University Press, 2007. – 874 p.